

Exaktnosť informácie je nevyhnutná predovšetkým v odborných textoch, ale týka sa aj textov umeleckých, zvlášť v prípade transferu kultúrnych reálií. Ich deformácia môže viesť k rôznym typom posunov, k ochudobneniu textu, ba dokonca k jeho nezrozumiteľnosti následkom diskontinuity výpovede či narušenia jej logickej kompaktnosti. Prekážky sa vyskytujú najmä pri prekladaní z menej frekventovaných jazykov alebo pri prekladaní menej rozšírených tém. Prekážky sa netýkajú len absencie prekladových slovníkov, ale aj ďalších príručiek encyklopedického charakteru, ktoré by slúžili ako zdrojové kompendium k príslušnému tematickému okruhu. V obdobných prípadoch možno prekážky považovať za objektívne, vyplývajúce zo stavu a okolností.

Súčasťou kultúrnych reálií, v našom prípade kultúrnych reálií z antickej civilizácie, sú aj antroponymá, zoonymá alebo toponymá. V slovenčine nenájdeme úplne všetky pomenovania pre celý komplex daných kultúrnych reálií. Každý prekladateľ sa pri prekladaní textov priamo zameraných na antickú civilizáciu (alebo s odkazmi na ňu) stretne s problémom nulovej ekvivalencie a následne s problematikou transkripcie vlastných mien.

Nekorektne zaužívané tvary sú medzi používateľmi jazyka často natoľko rozšírené, že nepostrehnú porušovanie normy. Prekladateľ je zároveň používateľom jazyka, preto sa môže stať, že si chybný alebo nesprávne použitý tvar neuvedomí. To je dôvod, prečo treba siahnuť po odborných zdrojoch vo všeobecnosti, a to nielen v záujme overovania správnosti obsahu, ale aj kvôli kontrole ortografie alebo kontrole ktorejkoľvek z jazykových rovín.

Dlhodobým problémom v slovenčine, ktorý sa priamo dotýka kultúrnych reálií z antickej civilizácie a kultúry, je správnosť písania vlastných mien pôvodom z gréčtiny a z latinčiny. Kodifikačné jazykové príručky slovenského jazyka zväčša uvádzajú len vlastné mená najznámejších historických alebo mytologických postáv. Ak potrebujeme zistiť mená menej známych hrdinov, príp. ďalších reálií, nemusíme hľadaný tvar nájsť, pretože neexistuje. Prekladateľ má niekoľko ďalších možností, ako postupovať pri zisťovaní potrebných údajov. Môže si potrebný tvar odvodiť sám na základe všeobecne opísaných pravidiel, ďalej môže získať informáciu z odbornej literatúry alebo, v rámci strategickej kompetencie, môže osloviť odborníka a poradiť sa s ním o konkrétnom probléme. Všetky tri uvedené možnosti majú svoje limity. V prvom prípade prekladateľ, hoci by bol polyglotom, nemusí dostatočne dobre ovládať klasické jazyky a s istotou vedieť, či pri aplikovaní pravidiel a na základe paradigiem postupuje správne. *Pravidlá slovenského pravopisu* venujú transkripcii a adaptácii starogréckych a latinských mien stručnú 3. kapitolu na str. 43–44, kde je v štyroch hlavných zásadách zhrnutá problematika prepisu gréckych a latinských mien do slovenčiny. Už prvá zásada svedčí o kolísavosti, napr. pri prepise dlhých hlások: „Napríklad meno slávneho gréckeho rečníka má v gréčtine podobu Δημοσθένης, prepísaná podoba je Démosthenés, ale v platných kodifikačných príručkách sa zaznamenáva podoba Demostenes.“ Ďalej sa vysvetľuje, že prax poukazuje na odôvodnenosť modifikácie hlavných zásad prepisu pre potreby bežnej praxe a potrebu vysvetlenia

modifikácie, t. j. nenaznačovania „kvantity a aspirovaných hlások podľa stavu v gréčtine“¹.

Ani ak si prekladateľ zvolí druhý postup a rozhodne sa zisťovať potrebný údaj v odbornej literatúre, nemá garanciu, že požadovaný tvar je korektný. Nezriedka sa stáva, že viaceré zdroje uvádzajú rozličné tvary vlastných mien. Autormi odborných publikácií zameraných na tematiku antickej kultúry nie sú len klasickí filológovia, ale aj odborníci z iných špecializovaných oblastí výskumnej činnosti, ktorí sa rovnako ako prekladatelia môžu ocitnúť v situácii, keď materinský jazyk nedisponuje želanými tvarmi, resp. samotní autori nepripisujú jazykovej korektnosti náležitý význam. Tretia možnosť – konzultácia s odborníkom – je takisto možnosťou s obmedzením, povedzme v prípade, že odborník/konzultant nie je spolupracovníkom alebo členom realizačného pracovného kolektívu podieľajúcim sa na pripravovanej publikácii a množstvo reálií určených na konzultáciu presahuje ekonomické možnosti alebo spoločenské konvencie.

Tento stav si uvedomujú aj klasickí filológovia a jazykovedci z nášho geografického a jazykového teritória. K pertraktovanej problematike vzniklo niekoľko vedeckých štúdií, v ktorých sa autori pokúšajú utvoriť systém a zjednotiť pravidlá transkribovania a ortografie pre vlastné mená pôvodom z klasických jazykov. Nad antickými menami v slovenčine však visia stále otázniky (D. Škoviera) a napriek dlhoročnému úsiliu niekoľkých generácií lingvistov zatiaľ nemáme k dispozícii komplexnú príručku, ktorá by používateľa jazyka zorientovala a v ktorej by našiel odpoveď na otázku o správnej podobe želaného tvaru vlastného mena. Očakávanou a dozaista užitočnou príručkou bude pripravovaný *Slovník starogréckych a latinských mien*. Ľ. Buzássyová uvádza: „Klasickí filológovia v súčasnosti vypracúvajú pomôcku slovníkového typu s názvom *Slovník starogréckych a latinských mien – pravidlá prepisu a flexie v slovenčine*, ktorej cieľom je dopĺňať *Pravidlá slovenského pravopisu*, *Slovník slovenského jazyka*, *Slovník súčasného slovenského jazyka* a *Krátky slovník slovenského jazyka* v tom, ako graficky zaznamenať antické mená, ako ich skloňovať a ako od nich tvoriť odvodeniny, predovšetkým adjektíva a obyvateľské mená.“² Autorka v štúdiu venovanej pripravovanej pomôcke zároveň upozorňuje na adaptáciu ako dynamický jav, v dôsledku ktorého môžu niektoré bežne zaužívané tvary z aktívnej slovnej zásoby vypadnúť alebo môžu meniť svoje formy či byť nahrádzané inými formami, čo parciálne vysvetľuje doterajšiu absenciu podobnej pomôcky pre používateľov slovenského jazyka. Kedysi bežne zaužívanú podobu latinských mien ako Horác či Vergil, „dnes na rozdiel od 40. či 60. rokov 20. storočia ako adaptovanú hodnotiť nemôžeme“³. Pripravovaný slovník má ambíciu byť pomôckou pre široký okruh používateľov

¹ *Pravidlá slovenského pravopisu*, 3. upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Veda, 2000, s. 43.

² BUZÁSSYOVÁ, Ľudmila. Pripravovaný *Slovník starogréckych a latinských mien – hlavné transkripčné zásady a problémy spojené s tvorbou hesiel*. In *Slovenská reč*, roč. 77, č. 3-4, 2012, s. 131-150.

³ BUZÁSSYOVÁ, Ľudmila. Prístup k adaptovaným podobám mien v pripravovanom *Slovníku starogréckych a latinských mien – pravidlá prepisu a flexie* a úloha kodifikačných príručiek slovenského jazyka pri ich určovaní a výbere. In *Sambucus VIII. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, s. 179.

slovenčiny a prekladateľ sa bude môcť obrátiť na relevantný zdroj. „Pri prepise a flexii konkrétneho starogréckeho alebo latinského mena sa teda bude môcť používateľ slovenčiny riadiť nielen všeobecnými inštrukciami ostatných Pravidiel slovenského pravopisu z roku 2000, ktoré sa opierajú len o niekoľko modelových príkladov prepisu do slovenčiny v pomenúvacom páde, ale problematiku meno si vyhladá v konkrétnej podobe aj s genitívom singuláru a s prípadnými odvodeninami. Rozhodovať sa bude už len medzi tým, či v závislosti od charakteru textu zvolí adaptovanú podobu jeho mena alebo jeho odbornú podobu.“⁴

V slovníku sa totiž plánuje dvojstupňová kodifikácia. Ako prvý sa bude uvádzať adaptovaný tvar, ktorého ustálené podoby sú nám známe z *Pravidiel slovenského pravopisu*, *Slovníka slovenského jazyka*, *Slovníka súčasného slovenského jazyka* a *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*. Takáto dvojstupňová kodifikácia zohľadňuje dve kategórie možných používateľov. Bežného používateľa jazyka, ktorý si overuje správnosť tvaru pre komunikačné potreby, a používateľa, ktorý správnosť tvaru konzultuje kvôli prácam s textami odborného charakteru. „V slovníku sa teda s ohľadom na štýl ustávajú dve podoby lexikálnej jednotky: jedna podoba mena pre popularizačné diela, pre beletriu, televíziu atď., v ktorej by sa väčšmi odrážali adaptačné procesy, a druhá pre texty odborného charakteru prihládajúca väčšmi na pôvodný stav v klasických jazykoch.“⁵ V niektorých prípadoch sa „adaptovaná a odborná forma prekrývajú, teda existujúca podoba mena vyhovuje tak popularizačným dielam, ako aj odborným textom“⁶.

Dvojstupňová kodifikácia je pre prekladateľa bonusom, pretože vďaka nej môže s istotou zistiť adaptovanú aj odbornú podobu gréckeho či latinského mena, vďaka čomu si bude istý nielen gramatickou správnosťou, no bude vedieť i to, že zachováva tvary v rámci zvolenej prekladateľskej stratégie, nemieša adaptované a odborné tvary v dôsledku neznalosti alebo neistoty, ale volí ten tvar, ktorý je adekvátny pre cieľový translát a jeho výskyt je pravdepodobný buď v beletrii a v popularizačných textoch, alebo, naopak, skôr v textoch odborného charakteru. Napriek prekladateľskému entuziazmu v súvislosti s pripravovanou príručkou sa môže stať, že hľadaný tvar v slovníku figurovať nebude. Ľ. Buzássyová upozorňuje: „Treba podotknúť, že pripravovaný slovník nemá byť encyklopedickým slovníkom starogréckych a latinských mien zameraným na identifikáciu osobností, ale slovníkom zameraným primárne na problematiku transkripčné a flektívne otázky spojené s antickými menami. To znamená, že v ňom nebudú registrované všetky významné mená, ale len také, o ktorých sa možno domnievať, že predstavujú problém pri začlenení do fonologického a/alebo morfológického systému slovenčiny. Tak sa môže stať, že nejaká veľmi známa osobnosť v slovníku figurovať nebude, ale naopak menej známa osobnosť či lokalita svoje miesto dostane. Lexikálne jednotky sa analyzujú ako jednotky predovšetkým písomného prejavu.“⁷

⁴ BUZÁSSYOVÁ, ref. 3, s. 178.

⁵ BUZÁSSYOVÁ, ref. 3, s. 178 – 193.

⁶ BUZÁSSYOVÁ, ref. 3, s. 180.

⁷ BUZÁSSYOVÁ, ref. 2, s. 132.

Prekladateľ v rámci práce s textami v priamom súvisi s antickou civilizáciou alebo s referenciami na ňu musí údaje verifikovať v rozličných manuáloch, aby zabezpečil správnosť aj z obsahovej, aj z gramatickej stránky.

Jedna z najproblematickejších záležitostí, pokiaľ ide o presný preklad kultúrnych referencií z antickej kultúry, predovšetkým antroponým alebo toponým, do cieľového textu, zostáva aktuálne neuzavretá. Zámerne zdôrazňujeme slovné spojenie presný preklad. Transfer, teda prenos myšlienky ako takej, je možný a rozhodne ide o preložiteľné lexikálne jednotky. Prekladateľ si ale nemusí byť stopercentne istý ortografiou. Napriek vynaloženému úsiliu sa môže stať, že nenájde príslušný referenčný zdroj podávajúci jednoznačný tvar konzultovanej lexikálnej jednotky v súlade s normou. Prekladateľ sa ocitá v situácii, keď môžu objektívne prekážky zapríčiniť chybu v preklade a tá následne znižuje kvalitu výsledného translátu napriek nespochybniteľnej obsahovej správnosti.

Na ilustráciu popísanej situácie si uveďme niekoľko príkladov, ktoré demonštrujú problémy transferu kultúrnych reálií z antickej kultúry do cieľového jazyka, v našom prípade do slovenčiny. V publikácii *Zrodenie Grécka od kráľov po mestá*⁸ autor stručne vysvetľuje pôvod vlastného mena *Minós*, odvodeného z titulu *minos*, ktorý prináležal princovi z Knóssu. Tak ako vlastné meno *Minós*, aj všeobecné substantívum *minós* treba písať s dlhým *ó*, pretože v gréčtine je v uvedenej lexikálnej jednotke omega, ktorú do slovenčiny transkribujeme ako *ó*. *Minós* bol mýtický syn Dia a Európy, krétsky kráľ a zákonodarca, po smrti jeden zo sudcov v podsvetí, manžel Pásifaé a staviteľ labyrintu. V tejto súvislosti hovoríme v slovenčine o „minojskej kultúre, t. j. bronzovej dobe v oblasti Egejského mora, krétsko-mykénskej kultúre (podľa mýtického kráľa Minoa)“⁹. V našom jazyku používame adjektívum *minojský*, ktoré je zároveň súčasťou bežne zaužívaných syntagiem ako *minojská kultúra*, *minojská civilizácia*, *minojská palácová kultúra* a ďalšie. Prekladateľ v 1. časti kapitoly *Prepychová doba bronzová*¹⁰, naopak, používa substantívum *minoovia*: paláce *minoov*, kmeňový typ určený pre *minoov*, pričom na zdôraznenie lexikálnej jednotky je použitá kurzíva. Zvolený ekvivalent nemožno považovať za vhodný. V slovenčine používame ekvivalent, ktorý je dostatočne známy, rozšírený a používa sa v odbornej literatúre. V tomto prípade je výpožička zbytočná, pretože pôsobí zmätočne. Čitateľ (ak po publikácii siahne s cieľom vzdelávania, jeho rozširovania a dopĺňania) musí informáciu porovnávať a overovať v ďalších zdrojoch. Možný zámer, kvôli ktorému prekladateľ substantívum *minoovia* použil, je cielená exotizácia. Domnievať sa tak môžeme aj preto, že v publikácii sú frekventované ďalšie lexikálne jednotky typu

⁸ LÉVÊQUE, Pierre. *Zrodenie Grécka od kráľov po mestá*. Bratislava: Slovart, 1995, 176 s.

⁹ Akademický slovníkcudzích slov [online]. Dostupné na internete: <http://slovniky.korpus.sk/?w=minojsk%C3%BD&s=exact&c=sb74&d=kssj4&d=psp&d=sss&d=sss2&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=ber nolak&d=obce&d=priezviska&d=un&d=locutio&d=pskcs&d=psken&d=nounb&ie=utf-8&oe=utf-8#> [cit. 13. 2. 2015].

¹⁰ LÉVÊQUE, ref. 8, s. 13–29.

vanax, *lavagétas*¹¹, *misthos*¹², *ekkleisia*¹³, *kleros*¹⁴, *emporion*¹⁵, *oikista*¹⁶, ktoré používa autor účelne. Neuvádza ich však všetky v správnom tvare. Správna transkripčia je *wanax*, *lawagetas*, *ekklésia* (ἐκκλησία), *kléros* (κλήρος), *oikistés* (οἰκιστής). Ich pravdepodobnou funkciou je zatriktívnenie textu a jeho dekorácia. Autor kladie dôraz na záhady a tajomstvá dávnych civilizácií, ktoré poznáme len čiastočne. Používaním cudzích jazykových prvkov projektuje do textu neznáme a nepoznané, čo na úrovni mikroštruktúry vedie ku komplikovanejšiemu objasneniu zmyslu a na úrovni makroštruktúry je recipient konfrontovaný s atmosférou cudzosti a tajuplnosti.

Základom prekladovej komunikácie je protiklad medzi exotizáciou a naturalizáciou¹⁷. Exotizácia kladie dôraz na východiskovú kultúru, naturalizácia rešpektuje komunikačný princíp prekladu a kultúrne i lingvistické špecifiká cieľovej prijímajúcej kultúry. Exotizácia je postup zameraný na originál, naturalizáciu prekladateľ využíva, ak sa orientuje na čitateľa prekladu.¹⁸ Exotizačné postupy sú žiaduce najmä vtedy, ak preklad neplní len funkciu výmeny jazykového materiálu, ale odkazuje na východiskový kultúrny kontext, čo by v našom prípade bolo v súlade s textovým kódom pôvodiny. Napriek tomu musí prekladateľ zvážiť, či je cieľová kultúra schopná absorbovať rovnakú mieru saturácie textu cudzími prvkami. Musí ich posudzovať individuálne, berúc do úvahy veristický charakter informácií a na druhej strane autorskú intenciu, teda snahu o akcentovanie mysteriózneho. A. Popovič upozorňuje, že preklad je znakovou operáciou a „o výsledku prekódovania znakov z jednej kultúry do druhej rozhoduje systém sémantických vzťahov alebo opozícií, ktoré prechádzajú z jedného kódu do druhého, a nie reálie ako také. Preto vzťah medzi svojim a cudzím, čiže vzájomný vzťah dvoch kultúr, treba pri prekladaní riešiť na rovine konotácie, a nie denotácie“.¹⁹ Komunikačná zložka lexikálnych jednotiek spojených s jazykom východiskovej kultúry je v prijímajúcom prostredí oslabená. Pri prekladaní textov, ktoré odkazujú na antickú civilizáciu, musí prekladateľ počítať s dvojfázovým dekodovaním. Francúzsky originál neodkazuje na vlastnú, ale na antickú kultúru, časovo a priestorovo vzdialenú. Autor pri komunikovaní informácie využíva lingvistické a štylistické prostriedky vlastného jazyka v súlade s komunikačným zámerom. Tieto okolnosti musia prekladateľa viesť k verifikovaniu terminológie či foriem proprií v cieľovom transláte. Vzhľadom na existenciu ekvivalentu *minojský* nie je dôvod preberať substantívum *minoovia* a navyše používať ho v genitívnej forme. Text originálu je na exotické prvky dostatočne bohatý, čo vyplýva z charakteru komunikovanej informácie. Nie je vhodné oslabovať komunikatív-

¹¹ LÉVÊQUE, ref. 8, s. 23.

¹² LÉVÊQUE, ref. 8, s. 100.

¹³ LÉVÊQUE, ref. 8, s. 101.

¹⁴ LÉVÊQUE, ref. 8, s. 102.

¹⁵ LÉVÊQUE, ref. 8, s. 87.

¹⁶ LÉVÊQUE, ref. 8, s. 78.

¹⁷ VILIKOVSKÝ, Ján. Preklad ako tvorba. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1984, s. 227.

¹⁸ VILIKOVSKÝ, ref. 17, s. 131.

¹⁹ POPOVIČ, Anton. Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie. Bratislava: Tatran, 1975, s. 197.

nu zložku za cenu prepriateho zachovania koloritu, pretože v celej publikácii je exotických prvkov dostatok. Priezračnosť významovej hodnoty by v tomto prípade mala stáť nad reprodukciou koloritovej zložky pôvodiny.

Uvedená exemplifikácia poukazuje na skutočne problematickú situáciu, ktorá, ako sme už uviedli, má viacero príčin. Translatológia ako samostatná vedná disciplína nemôže byť založená na intuícii a na intuitívnom narábaní s jazykom; jazykový cit a talent nemôžu zostať nosnou výbavou prekladateľa, hoci sú určite bonusom. Kvalifikácia prekladateľa znamená zodpovedný prístup k textu, ktorý je len jednou z troch zložiek komunikačného reťazca autor – dielo – čitateľ, pričom bez prítomnosti ktorejkoľvek z nich by komunikovanie a recipovanie informácie nemohlo prebehnúť. Je všeobecne známe, že komunikačný akt je mnoho-rozmerný proces a jeho výsledná podoba je poznačená kvantom faktorov, ktoré sa sebe vlastným spôsobom podieľajú na jeho priebehu.

Kultúrna kompetencia prekladateľa je najvyššou kompetenciou, ktorá je ostatným kompetenciám nadradená; je integrujúca, synkretizujúca, unifikujúca. Výsledná kvalita prekladu textov nasýtených kultúrnymi referenciami je diskutabilná, ak prekladateľ k textu pristupuje výlučne lingvisticky a v súlade s lingvistickými teóriami o prekladaní sa usiluje nájsť ekvivalent, ktorý bude v cieľovom jazyku zodpovedať príslušnej lexikálnej jednotke z východiskového textu.

Chyby v preklade sa podieľajú na jeho celkovej kvalite a kultúre. Samozrejme, existujú chyby, ktoré nemožno v preklade ani prehliadnuť, ani tolerovať, no zároveň „jednotlivý prípad sám osebe nemusí jeho vyznenie výraznejšie ovplyvniť. Na druhej strane existujú preklady, kde sa takéto chyby nevyskytujú, a predsa ich cítime ako nevyhovujúce, nedostatočne pôsobivé, jedným slovom nekvalitné. Takéto preklady sú dostatočne časté na to, aby vyvrátili predstavu, že prekladateľské kompetencie vcelku pozostávajú z ovládania jazyka (resp. dvoch jazykov, východiskového a cieľového) a poprípade príslušnej odbornej terminológie. Tento prístup (opäť ho možno nazvať naivným) stotožňuje kvalitu so správnosťou [...]. Bezchybnosť ešte nie je zárukou žiaducej úrovne“²⁰.

Vo vlastnej čitateľskej skúsenosti sa stretávame s chybami v preklade, ktoré sú výraznejšie alebo sotva badateľné. Dôvodom je aj skutočnosť, že recipient často nepozná kultúru východiskového kontextu, v ktorom autorská výpoveď vznikala. Chyby, ktoré sa objavujú v prekladoch z inojazyčných literatúr a odkazujú na reálie z antickej civilizácie a kultúry, sú často viditeľné, pretože antická kultúra je dedičstvom, ktoré minimálne v európskom prostredí chápeme ako všeobecne známe. Miera detailnosti poznania je, samozrejme, rozličná. Recipientom chybného prekladu môže byť laik, ako aj odborník. Tým väčšmi je potrebné, ba nevyhnutné, aby prekladateľ konzultoval svoju prácu s klasickým filológom či historikom. V prípade antickej kultúry prekladateľ plní funkciu kultúrneho mediátora a výsledné transláty koncipuje nielen pre súčasníkov, ale aj pre budúce generácie čitateľov odborných a umeleckých publikácií.

²⁰ VILIKOVSKÝ, Ján. Štandard, subštandard, nekvalita. (Zdroje a príčiny.) In *Letná škola prekladu 5: Subštandardizácia prekladu a čitateľská kultúra*. Bratislava: AnaPress, 2007, s. 7 – 15.